

35

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

МАРКО ВОВЧОК

КАРМЕЛЮК НЕВІЛЬНИЧКА

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). I., нове ілюстроване видання.
7. Левицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ляфонтен Ж., Байки (в 4 образках).
- 9—11. Карпенко-Карий, Суета, нове видання.
- 12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, I).
- 15—16. Руданський С., Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Девять братів і десята сестричка Галя.
- 18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Мамін-Сибіряк Д. Н., Чутлива совість.
- 22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть I.
- 24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
- 26—27. Кміт Юрій, В затінку й на сонці оповідання.
- 28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
- 30—33а. Чайківський Й., Всесв. історія I, стар. віки (з ілюстр.).
34. Кіплінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
- 35—36. Кіплінг Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Бернзон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
- 38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Езон, Байки.
- 41—43б. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
- 44—47. Раковський Ів. др., Психологія, I.
48. Андреев Л., Три оповідання.
- 49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. Бернзон Б., Понад сили, драма.
- 53—56. Чайківський Й., Всесвітня історія II, серед. віки.
- 57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
- 61—62. Ібзен Г., Будівничий Сольнес, драма.
- 63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-соловей, поема-казка.
66. Молієр Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
- 68—72. Чайківський Й., Всесвітня історія III, нововічна.
- 73—74. Николишин Д., Розладде, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
- 76—77. Геновефа, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Оріся, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилянська Ольга, Некультурна, новеля.
80. Кобилянська Ольга, Valse mélancolique.
- 81—84. Франс Ан., На білих скалах, повість.
- 85—86. Толстой, Л., Живий трун, драма.
- 87—91. Барвінський О., Спомини з мого життя, I.
92. Яричевський С., Княгиня Любов, драма.
93. М. Вовчок, Сон, Одарка, Чари, Ледащидя.
- 94—98. Лепкий Б., Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. М. Вовчок, Інститутка.
- 100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.

Vovchok, Marko (pseud.)
///
/ МАРКО ВОВЧОК /

КАРМЕЛЮК НЕВІЛЬНИЧКА

Karmelchuk

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainiska Knyharnia
i Nakladnia
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

Printed in Germany

LU
V9739kat

583212

6. 5. 54

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

Кармелюк.

I.

Хто бував на Україні? Хто зна Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече — і злічити, здається, не можна!... Одного разу, у до-розі, вилучило ся мені заночувати на селі, у маленькій такій хатці, у вишневім садочку. Приїхали ми пізно в вечері і зараз спати по-лягали. На селі хутенько, як сонечко закотилось, помовкли голоси і рух усякий позмер. Усе округи дуже тихо було; чутно тільки — шорошать листя під віконечком, та лелінне води річкової коло млина, та десь недалечко хтось потихесеньку дитину люляв — і очі стуляли ся. І вже почало снить і марить, що бистра річка, що як минали — в очі лиснула, приливає усе ближче, та ближче, що дерева ростуть й шелестять не під віконечком, а над

самісіньким узголовечком і дитинка небачана колисана узяла на себе лик прудкого, змореного хлопчика, а та, що його колисала — лик молоді, ставної, задумшливої козачки. — коли під віконечком соловейко у вишнях свиснув, трохи оддалік — другий, третій і вже не знаю, скільки їх почало посвистувать, наче-б вони перегукувались. Перегукувались -- перегукувались, та потім як усі разом у купі защебетали, усе поглушили : ні шороху листя, ні леління води, ані колисання — і ввесь сон одігнали, усю дрему й мару. Що зімкнеш очі, то щебеганє, здаєть ся, голоснійш розкочуєть ся та істнійш. Втома втомить усе гірш, сон усе хилить міцнійш, та ні втома томяща, ані сон міцний не змогли сього щебетання. Лучче вже, думаю, устати та сісти посидіти коло віконечка. Узеньку вуличку як зараз бачу поперед собою і біленькі хатки з темними віконечками, через низькії ліси вишенник у білих сяющих квітах. Непевне сьвітло місяця-молодика серпорогого, зорі меркаюці і як зараз чую, як було сьвіжо, пахучо й тепло... А щебетанне греміло й розкочувало ся до самого сьвіту — так таки і не дали соловейки спати до ранку божого.

Ось така то колись була деревня на Україні. Невеличка була : усього хаток із двацять і не багаті люде жили там.

У одній хатці, що в край стояла, к полю жила удова, а у вдовиці був син, дитина, єдина і звали того сина Іван, а на прізвище — Кармель. Сьмільчака такого, такого красеня, такого розумниці, як сей хлопчик удав ся, пошукати по цілім широкім і великім сьвітї, та ще у день, при ясному сонцеві, та ще із сьвічою пламенистою. Найглибші річкові пороги й нурти перепливати, у самісінькі пущі лісові забиратись, на височенні дерева ізлізати, у самі пропасти яри спускатись, — то йому було все одно, що вам або нам водиці існути. Те-ж, кудою його послати, то знайде дорогу; за що візьметь ся, усьому кінець доведе. А вже як товариші попросить об чім, то він, здаєть ся, з під землі дістане, а не одмовить ся. А коли бідолаха який вбогий йому вклонить ся, то він, здаєть ся, головою своєю наложить, а вже вдовольнить. Голод, холод, усяку біду й нападсть він готовий прийняти для иньшого. Що більш виростав той хлопчик, то він кращав та луччав і отсе він ріс-ріс і виріс і як уступив він у вісімнайцятий рік, таким він зробив ся красенем невимовленим, невиписаним, що хто його у перше стрічав, то й стане перед ним і оніміє й потім ніколи вже не зміг забути його обличчя красного. А мати, та з роду не примогла споглянути на його без усьміху

й без поцілунку. Жили вони сливе так само, як і усі люде на селі, — трохи заможнійше від одних, трохи вбогше від других. Тільки разом скоїлось лихо, біда прийшла на молодого Кармеля: що день у Бога, що година у дні, Кармель усе смутнійш та смутнійш, а що за смуток такий, за ким і за чим — ніхто того не знає — ані мати, ні товариші, ні чужі люде. Перше між товариством його голос чутнійш од усіх, сьміх дзвінкійш од усіх, а тепер сьміх його не розносить ся і голос його ледви почувеш, та його самого сливе що не видати стало, хіба випадком стрінеть ся та зійдеть ся з товариством блідий та мовчущий.

Що, було, в вечері по роботі з товаришами походити, поговорити, то тепер він усе править куди небудь од усіх заховатись, — до гаю, або у поле, чи у степ далеко сам утікає.

Мати не прибере, що їй робити, як їй бути, зовсім стара ізнудила ся. Вже як вона собі голову мутила й журила, чи не хоче він того, иньшого, пятого, десятого, сотого — усього, що тільки-б її сила та воля йому дати, — ні, він нічого не ждає! З боку дивували люде, що се таке з ним поробило ся. Почали люде обсуждати та розбирати, й пішла чутка така, що се з того часу йому

стало ся, як почав він по чужих селах їздити та з чужими людьми знатись, і думали, що, може, подруживсь він із яким недобрим чоловіком тай смутить ся й мутить ся. Як тільки почула се його мати, зараз стала питати його: — Ти туди й туди їздиш, сину (а він їздив по сільських ярмарках, по хуторах, по деревнях й містах із житом, із усяким зерном, овочом, із плодом, — своє власне, що було на спродаж спродавати і теж людське, часом наймався, возив і було йому найлюбше приємство оттакеньки денебудь поїхати), — яких ти там людей бачиш?“

— Яких же я людей бачу? — одказує Кармель, — багатих та вбогих...

— З якими ти людьми, сину, подругуєш? — пита мати.

— Мої друзі — вбогі бідолахи, — говорить Кармель, — от мої друзі!

Ну, мати вже зараз думає, що його хто небудь із багачів обідив, або скривдив, і зараз випитує: — „Моє ти сердечко миле, хто-ж се тебе обідив, хто скривдив, — кажи мені!“ — І вже обіймає його й до серця пригортає, — дожида тільки, щоб він їй поскарживсь, а вона тутеньки його й пожалує, й попестить і покохає. Та він нічого не казав, — тільки подививсь на неї. Мати ще гірш трівожить ся та непокоїть ся і вже не

знати, що думає й собі уявляє, як там обидили і скривдили їй сина і усе „кажи“ та „кажи“ вговоряє його та благає.

— Ні, — говорить Кармель, — мене не обіжали і не кривдили мене.

— Та чи так, мій голубчику, срібло моє, злото моє? Чи справді не обіжали?

— По правді, не обіжали — говорить Кармель.

— То чому-ж ти такий в мене зробивсь? За чим сумуєш? Що бракує тобі?

Тоді й каже Кармель мамі: „Скрізь — каже — скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває, от що моє серце розшарпує!

Мати почала його вговоряти та тішити, як мога: — „Такеньки вже ведеть ся, бач, із родувіку, та такеньки, мабуть, судило ся, та нічого вже, здаєть ся, робити, — тішила і вговоряла, як уміла, а де слів не вистарчало, то вона замість їх ніженнем та пестіннем наділяла. Тільки що Кармель нічим не втішаєть ся, нічим не успокоюєть ся.

Одного вечора — чудовий такий був вечір весняний, що сама веснянка на думку наверталась — одного вечора удова Кармелиха прилягла у своїй хатці й лежучи думала та горювала, що то за біда така з її Івасем.

Сонечко вже закотилось і зорі меркали у хатнє віконце, здалека заносили дівочі голоси — співали веснянку, ледви пахли квітки, що не зовсім ще розквітли, соловейки тільки ще своє щebetаннє налажували, — як почула ся хода тиха, двері хатні розчинили ся й увійшов Кармель у хату, оглянувся по хаті, не зобачив неньку й сів коло віконця. Може то від непевного сьвітла вечірнього здало ся удові, що він такий блідий, — тільки здало ся їй, що він страх блідий й вимучений і серце в неї такеньки стиснулось тісно й такечки жалко їй стало своє дитя коханєє, що й голосу не найшло ся слова вимовити до його. Мовчки й нишком-тихенько вона лежала й на його дивила ся. А він дививсь у віконце, дививсь й заспівав... Ах, що то яка пісня була. Смутна та сумна, з певного та щирого серця виходила!...

Ой йдуть мої дні за днями,

Часи за часами,

А я щастя не зазнаю,

Горе мені з вами!

Нещасливим уродив ся,

Нещасливим згину, —

Мене мати породила

В нещасну годину.

І здаєть ся, молодому

Нічого журить ся,

А прийдець ся молодому
З туги утопить ся!

Болить моя головонька,
Оченьками мружу ;
Сам не знаю, не відаю,
За чим же я тужу !

Вбогі люде, вбогі люде !
Скрізь вас, всюди бачу ;
Як згадаю вашу муку,
Сам нераз заплачу.

Весно моя, весняночко,
Усім несеш дари,
Тільки мені безщасному
Жадної відради.

Скрізь дивлять ся тії очи,
Що звернуть від муки ;
Скрізь, усюди потомлені
Простягають руки :

Із-за квіту пахучого,
Як сонце злотить ся,
З-за дерева веселого,
Як місяць яснить ся.

В день і ночі і в вечері
І всяку годину !...
Я-ж не маю порадоньки, —
Я од журби згину !

Проспівав він тай змовк і тоді ледви схаменула ся стара мати, й каже: — „Кармелю! Де, в кого ти навчив ся такої пісні?“

Кармель іздрігнувсь, почувши голос, — пізнав неньку й одказує їй:— „Сама ся пісня в мене склалась“. — І вже які він пісні складавав і як їх співав, Господи, милий Боже! Чарівничі се були чисто пісні! Иньшому трапило ся підслухати, як він співав і де що переняти — тільки що не на веселі радощі сі пісні були складені — і хто їх переняв, хто почув, кожен голову схилить і задумасть ся...

II.

Одного разу поїхав Кармель у чуже село, верст за двадцять неміряних, у млин. Рано — пораненько він виїхав і довго їхав усе полем. Ранок був ясний-найясний і теплий-найтеплій. Поле зеленілось, як оксамит зелений, росички блискали, сонечко зіходило, жайворітки співали в високости; по нічнім дощичку порох ледві знімавсь над шляхом, сьвіжість така окриги й широта й благодать, що не надихаєш ся... Він усе їхав та співав. То тихенько співав, про себе, то знов голосно, на усе поле пісня розносилаь його. Тай сим ранком ясененьким, веселим ранком усе таки об тім самім співало ся у його сумній пісні, — усе

прохало ся ради, спокою, вияви, усе, мабуть, тіж самі постаті вбогі й скривджені уявляли ся, як очима перебігав він квітущі поля округи. Вже великий гай йому на дорозі і шлях пішов тим гаєм. Величенні, посплічні, міцні дуби стоять, не шумлять й не шелестять, а поміж ними проквітають калинові кущі, проквітає рожа гаєва, а при самій землі росте трава густо й усяке зіле. Кармель їде гаєм і співає, коли бачить — недалечко від шляху молода дівчина зрива яқесь зіле й плаче гіркими слізми. І у такій вона тузі була й у такому смутку, що ледві чи оглянула ся, почувши його пісню. А Кармель в один мент як її забачив, скочив із воза й опинив ся коло дівчини. — „Добридень!“ — каже їй.

— Добридень! — одказала дівчина, глянула на його смутними очима і зщухли слізои її: з роду-віку ще вона не бачила, не снила такого красеня, який стояв перед нею. І не чує вона, що він її питає: — „Чого ти, дівчино, плачеш?“ — А він дожида її слова одвітного і глядячи на дівчину, очима-б випитав, як би приміг — і бачить він, що се вбога й гірка дівчина: її білі плечі просьвічують крізь плехеньку сорочку, спідниця на їй вицьвіла й уся у латках; на молодім личку нема румянцю; устоськи рожеві не мають звичаю всьміхатись, хороші очі впалі й смутні і слізои по щічках

як зупинились, побачивши його, так краплями й дріжать. У руках дівчина держала зіле зібране.

— Чого ти, дівчино, плачеш? — спитав знов Кармель і тоді дівчина дочула його питаннє, та хоч дочула, вона нічого не відказала, перестала дивитись на його, а утопила очі у гаєву гущу.

— Чия ти, дівчино? Де живеш? — пита Кармель.

— Я наймичка з Ланів, служу там у хазяїв, у Книшів — одказала йому дівчина.

— Лихі, мабуть, люде сі Книші? — каже Кармель.

Дівчина на сеє не одказала, почала зривати та збирати зіле.

Кармель теж, поруч із нею йдучи, зіле зриває та дівчині подає, а дівчина бере, — і усе Кармель питає її про жите та про бите. Та як став він говорити, яково важко у чужих людей жити, та яково сумно. Почала тоді дівчина знов сильне й гірко плакати. Так сльози й ллють ся, так й котіють ся по личеньку біленькому. А Кармелю такеньки жаль дівчину, що хоч вмирати лягти!

— Не плач, не плач! — говорить він до неї.

— Як же не плакати мені? — одказала дівчина, — сами сльози ллють ся!

І довго лили ся сльози перед Кармелем, наче солодко їй було перед ним своє горе виплакати.

Потім дівчина каже: — Час мені до дому; хазяйка з зілем дожида!

Дві слізки остатні скотили ся, рожеві устонька всміхнули ся любо та смутно, хороші очі глянули ясно та щиро

А Кармелю із нею прощати ся усе одно, що ніж гострий у серце. Просить він дівчину: — „Сідай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів: мені по дорозі! „Зирк! А віз його далеченько — воли звернули на бік і пасуть ся. Кинувсь Кармель, вивів волів на шлях, посадив дівчину на віз, сам сів коло неї й поїхали.

Їдуть, мовчать та думаюгь; їдуть зеленим гаєм. Вони разом наче опинили ся у якімсь божім раї, в якімсь непевнім щастячку: на лиці живцем румянець зарумянїв, уста з легка розтулили ся, немов серце міцнійш беть ся. І здало ся їм, що доїхали вони до села хутенько, так як би птах легкокрилий перепурхнув. Ось кінець гаю, видно у бік село Лани, велике, багате село, панський будинок із білого каменю стоїть, немов палац над усім селом, на узгірячку, округи його квітники рябі, алеї темні... Пишний се був будинок і вкинув ся Кармелеви в вічі своєю пишнотою. Якась

наче хмара темна повила його обличчє гарне. Ясні очі дівочі дивили ся на Кармеля і у той самий черк і собі посмутили ся й тихий голос поспитав його: — „Чи ви знаєте сей будинок?“

У перше бачу, — одказав Кармель, — та багато і бачив уже таких скрізь.

Уїзжають вони у саме село Лани — проїхали три улиці й дівчина устала з возу, подякувала, попрощала ся, пішла й зникла у заулочку, а Кармель далі поїхав.

Їхав Кармель далі, та все тільки оглядавсь на село Лани. жаліючи, що вже попрощавсь із дівчиною, та запевняючи себе, що знов із нею побачить ся хутко. І до млина він приїхав — дівчина в його з думки не йшла і почав він розпитувати мельника, що то за такі люде Книші й як вони живуть і який в їх звичай. А мельник той був чоловік дуже понурий, дуже довгоусий і дуже високий і балакати не любив, а ще гірш не любив розказувати і від його Кармель не довідавсь би з роду нічого, коли-б не було мельникової дочки. Мельникова дочка любила балакати, а ще лучче любила розказувати, а ще лучче, мабуть, любила вона розпитувати. Вона-ж то і почала було питаннями, та від Кармеля не примогла жадного пуття доброго допитати ся. Як народженець нічого не відає й тільки по-

вертає очі до сьвітла, так само Кармель не турав ні про що, тільки усе питав про своє. Вбачаючи теє, мельникова дочка покинула сама питати та почала оповідати. Маленька вона була й прудкенька, немов пташка, та жадна пташка, мабуть, не нащобече у годину такого, як вона нащобетала Кармелєви. Хутко довідавсь від неї Кармель, що Книш із Книшихою багатії люде, що в їх сім пар волів, держуть вони дві корови і пшениця у їх сього року гарно зійшла і той рік теж усе поле в їх уродило; що дочка в їх заміж пішла, теж за багатого і носить золоті очіпки; що в старих Книшів наймичка служить, Маруся — сирота, що нема в неї ані родини, ані дружини і що мала плата Марусі і важка праця.

Може довгенько-б іще мельникова дочка щобетала, коли-б Кармель хоч времям словечком обізвав ся, — він сидів як німий перед нею і мельникова дочка знудила ся з тим безмовним гостем, мабуть, на кінцю, бо покинула балакати, узяла шитво своє й сіла одалік і заспівала. Пісня дзвінко співала ся, шитво хутенько шило ся й понурий мельник, стоячи у дверях у млині, дивлячись і слухаючи, подумав: — „нема в сьвітї нічого такого недбайливого, веселого, як ті дурні молоденькі дівчата. Те-ж іще не виявив сьвіт нічого такого хитливого: бач, очима раз-у-раз зиркає

у воду — не може на себе надивити ся, хвастлива!”

Мельникова дочка справді частенько зазірала у воду, де відкидало ся її личенько смуглявее та румянее з блискучими оченятами, та, може, що вона й не одним своїм личеньком любила, бо окрім його вода оддавала весь зелений покот узгіря, на котрім вона сиділа, старі дуби, котрим мельник ціни не складав, козака, що задумавсь, замисливсь і, здаєть ся, забув весь сьвіт і все у сьвіті, — так, може не одним своїм личеньком любила мельникова дочка, та мельник був, як уже казано, чоловік понурий — не можна його було нічим урезонити і з того часу, як він поховавши жінку, одшукав у неї сім дзеркальців, яких уже смирих і пісних жінок і дівчат він стрічав на віку, так не помогло ся : зостало ся таке в його переконанне, що кожнісенька вдивляєть ся у сім аж дзеркальців, — і зостало ся те переконанне немов гвоздем вбите. А мельникова дочка.. Та, мельникова дочка, бувай здоров-. Не будемо вже знати, як ти заспіваєш далі і що зробиш далі — мельник кличе Кармеля, — от складують муку на віз, йде розплата й Кармель їде до дому.

Їде Кармель до дому та все дума про дівчину, про наймичку. Мина село Лани вже так потихеньку, наче-б недужого віз, а очі то

як розбігають ся на всі боки! Та ніхто не показавсь на улиці — і аж до самого дому, до господи зітхав Кармель. Дівчина з ума не йде. Перебув день Кармель зі своїми думками — важко й солодко; перебув другий день — ще важче, ще солодше; перебув третій день — зовсім уже не сила. Голова болить і серденько кипить і тіло болить. Ще ледві переміг ся він до півдня, а там заприг тай поїхав у село Лани.

Він не знав, не бачив, як переїхав чистим полем, як проминув темним гаєм, тільки усе поганяв, бо поле, здавалось йому, розбігало ся усе ширше та далій, гай усе розроставсь довший та непроглядний.

Приїхав таки у Лани. Приїхав. Тихий вечір, сонце низенько, на селі пусто, — ще люде з роботи не повернули ся, — тільки стрічали ся на улиці діти, що бавились та грались, та наймички дві пішли по воду. — „Вийде й вона“, — подумав собі Кармель і повернув коня до ріки і став на березі дожидати. І вона уявила ся з відрами і вона прийшла — Кармель і охнути-б тоді не зміг, такечки дух йому заняло. А дівчина, побачивши його, узялась рожевим румянцем, мов огнем і полемям. Нікого не було над рікою, тільки вони сами двойко.

— Ти підеш за мене дівчино кохана? — питає Кармель.

А вона йому одказала: — Я твоя.

Посідали вони поруч над рікою, на зеленім низькім березі і просиділи вони там у купі аж до зірок ясненьких. І не чула того вечора Маруся наймичка, як хазайка сварила ся на неї за гаянне, як дорікала й докоряла, і не доходило їй а ні що гіркее до серденька, що трепехало ся з розкоші любої та нової. Як полягали усі спати, сиділа Маруся край віконця й дивила ся на зорі лискучі, на небо прозоре. І їхав Кармель до дому помалу й теж дививсь на зорі лискучі, на небо прозоре. Такеньки дивлють ся у небо ті люде, що вони дуже кохають на землі.

Говорить Кармель до своєї неньки: — Хочу я, нене, одружити ся, хочу взяти за себе наймичку Марусю!

Мати почала його вговоряти й прохати: — Не жени ся ти, мій соколе, на тій Марусі! Не бери, мій сину, наймичку! Візьми ти краще багату жінку.

— Нене! Нене! — промовив Кармель, а сам так увесь і затрусивсь і затрепехавсь. — Чи-ж ти мені не рідная мати?...

Старенька злякала ся його обличчя й виду: — Ожени ся, любенький, ожени ся

з нею! Коли вже вона тобі така мила, той мені теж буде дорогою невісткою!

І оженивсь Кармель із наймичкою Марусею.

III.

Перший рік, одружившись, Кармель був зовсім поправив ся: суму того не було й віди, жінка в його пишнілась, як пишна рожа, й жили вони з нею, як риба з водою. Народила ся дочка в їх, усе у господі вело ся добре, й стара Кармелиха казала, дякуючи Господеви, що кращої вже долі ні дїткам, ані собі не жадає вона.

Коли отсе-ж знов засумував Кармель. Засумував тай засумував. Знов почав із хати втікати, блукати на самоті, знов почав блідніти і зітхати.

З чого те лихо повернуло ся? Звідки нагнало ся? Чи-ж не був він щасливий і коханий і на все довольний?

До чого-ж іще гнати? Чого жадати?

Отож власне, одного разу сидїли вони усі в купі в вечері, по роботі, тоді, знаєте, як уже усе стихне, сонечко вже запало за зелений гай і от нахватить ся перва зірочка; тоді, як чоловік потомлений денною потомою одпочиває й обіймають його думки та гадки і чує він істнійш свою кривду чи

правду, вживає лучче своє щастє або безталаннє — тоді сиділи отсе вони усї в купі — і дивили ся такеньки наче-б справді не прибирали вже собі чого пожадати, навіть дитинка маленька нічого, здаєть ся, не жадала собі у забавку, бо сидячи тихесенько між ними, тільки всьміхало ся рожевими устеньками та блискотіло ясними віченьками, — чого справді було ще жадати собі? Коли-ж разом якась думка замутила й засмутила Кармеля, наче злякала, наче сьвіт йому завязала. Ввесь він змінивсь, наче переродивсь і вийшов із хати, каже: — „Душно мені щось, піду трохи“. — Мати стара потурбувала ся, чи не хворість яка викидаєть ся. Він її заспокоїв: — „Нї, ненько, я здужаю“. — Вірна дружина очима любими питала ся його — він на одвіт пригорнув її міцненько.

Пізно він повернувсь до хати своєї — вже й місяць і зорі ссяли в небі — усе село поснуло, спала дочка його маленька, спала стара мати, не заснула тільки молода його дружина — вона стояла на хатньому порозі й дожидала й виглядала його, стріла й пригорнула ся, наче-б запитала ся: чи не треба її житя або смерти, її напасти чи розкоші?

— Марусе кохана! — каже він, пригортаючи її, — Марусе кохана! Я не зношу

людського лиха й вбожества! Я мушу тому запобігти! Я хочу поправити теє біте!

Тай став думати, думати та гадати, гадати та тужити.

Стара мати кидаєть ся тудою й сюдою, шукає ліків, із усіма радить ся та плаче, біжить отсе до лікарки, то знов поспішаєть ся до хнахарки: „Син вяне! Син нудить ся!“ Зовсім старенька з сили вибила ся, з журби та з тривоги зовсім тям свій розгубила.

Молода дружина Кармелева не кличе знахарок ані лікарок, не радигь ся нікого, не скаржить ся нікому, що в неї там на серці й на душі, потаює вона про себе, мовчить, нікому не каже. Тільки румянці зникли в неї з личенька, пісні її змовкли і очі хороші осмутніли.

Подумати-б людям, що в Кармеля з жінкою щось не гаразд, так ні-ж бо: глянути на їх, то й сліпі же зобачать, яке вірне, незмінне тут коханє, яка порада і приязнь добра. Господарстзо в їх теж у гаразді... І балакали люде добрі про Кармеля, що „зовсім він щасливий чоловік — чого-б то ще йому треба? Усім його Бог утішив, усім одарив — чого-б то ще справді ще треба? Зовсім він щасливий! Зі свого щастячка попсувавсь, вередує, да от себе дурить і людей дивує!“ Иньші то й в вічі Кармелеві

дорікали тими словами. Кармель нічого не одказував — ходить він часом дні цілісенські, не промовляючи ні до кого словечка, скорбіючи та сумуючи, а часом несподівано чувсь його голос, пісня немов поклик який...

Кажуть люде, щом щасливий, — я з того
[сьмію ся,

Бо не знають, як я часом сльозами залю ся.

Куди піду і попну ся, скрізь багач панує,

У розкошах превеликих днює і нчує.

Убогому, нещасному тяжкая робота,

А ще гіршая неправда, тяжкая скорбота!

.....
Молодоте — молодоте, єдина сила!

.....
Літа-ж мої, літа мої, літа молоденькі,

Ой, коли-ж ви так даремні, будьте коротенькі.

І знайшли ся поміж людьми люде, що здрігали ся на сей поклик і зупиняли ся, чигаючи наче доброго спасеного суду, несподіваного, жаданого визвоління. Може не один наймит гіркий, котрий, поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірку пісню, — „що не має гірше так нікому, як бурлаці молодому“, — почувши Кармелеву пісню, вмовкнув і повернувся до хазяйської хати задуманий і того вечора не чув лайки, зе потурав ганьби, не вважав на хліб, йому відкраяний на

вечерю а на другий день робивсь немов хорий, немов до своєї роботи й служби незгожий, не приймав хазяйської страви і очі мав блискучі й ясні і наче молодів й зацьвітав цввітом.

Може не один багач, почувши ту Кармалеву пісню, покидав співати теж свою недбалу та потішну і обертав свій погляд задивований у всі боки і йшов оглядати свої вжитки усі і смуткував, як той колишній цнотливий багач, що усі його знають; може теж вишукавсь не один і такий багач, що важкі скарби віджалував із легкою душею.

Коли хутко разом зник Кармель із дому, з села. Нема його день, нема другий, третій, нема його цілий тиждень. Зник, як вода умила, нікому не кажучи нічого.

Стара мати сливе що стравила розум із горенька та з жаху, з ляку, — ходить, шука його, наче голку, по всіх кутках і закуточках: дружина сидить у хаті немов із хреста знята; малесенька дочка кличе: — „тату!“ — питає: „де тато?“

— Марусе! Що маємо робити? як маємо бути? Де його шукати маємо? — пита стара Кармелиха молодій невістки.

А невістка одтазує: — Будемо його дождати, мамо.

— Дождити? Може його вже, Марусе, й на світі нема!

Маруся тоді говорить старій: — У ту ніч, як він пішов, я чула й питала його: що нам робити, серце? — а він казав мені: — не шукай мене, не питай про мене — дождидай мене, я сам прийду!

— Ну добре-ж, добре: будемо його дождити! — промовляє стара Кармелиха. — Будемо його дождити!

І такеньки вона зраділа, наче Кармель уже на шляху до дому: і в віконце виглянула і на хагній поріг вийшла, на всі боки подивилася. Протеж проходять-минають дні за днями — усе вони дождають Кармеля і все Кармеля не діждуться, усе нема Кармеля.

. Отсе одного разу — було свята тоді й погода — сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивилася у поле на шлях, а невістка сиділа поруч із дочкою на руках і дочка щебетала: — „Мамо, ти-ж теперки німа й глуха“ — і тягнула маму за намисто і проклала дрібненькі пучечки мамі до уст і до вушок і все дратувала: — „Мамо, ти тепереньки стала німа й глуха! Німа й глуха!“

Молода Кармелиха часом всміхалася дочці, часом міцнійш пригортала дитину до себе. Підійшов до їх сусіда, привитавсь тай

каже: — „А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? Анї перейти тепереньки тудою, чутно, анї переїхати“. — Стара Кармелиха була стрепенула ся, як сусід промовив: — „А чи ви чули“ — та як почула, що се річ про Чорний гай, то й перестала вважати. Чорний гай далеко, у иньшому повіті і Кармелю туди нема по що братись, — хоч би не сказала того стара, чого йому й у своїому повіті зникнути і по чому вона порішала, що він близько десь, а не далеко, — перестала вона слухати сусідову мову і знов задивила ся на шлях.

Смутніі ж хороші очі молодої Кармелихи не однімали ся, не відривали ся від сусіди і пильно — пильненько вона його мову прислухала :

А сусіда розказує: — От, — розказує, — крамарів розбили, панів розбили. Тільки що — є тут диво...

Яке диво? — спитала молода Кармелиха.

— А таке диво, — говорить сусіда і сідає на призьбі коло неї, — таке диво, що нікого там не ріжуть, анї забивають, тільки обберуть тай пустять на волю, коли ти багач; а забачать — ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як буй і пучкою до тебе не доторкнуться ся. От, кажуть, їхав один бідолаха, стрівсь із ними, молодцями, тай засьміяв ся :

— „Не боюсь я вас, каже, пани мої молодці Голому розбій не страшний і жите не дуже його дорогочінне. Коли забить, то бийте, а ні, то пускайте — мені нема часу стоять, треба їхати — хазяїн дожидає, буде лаяти!“ — Тоді, кажуть, виявивсь старший, їх отаман і кинув йому капшук грошей і промовив: — Їдь собі, друже!“ — й сам і усі його молодці зникли у пущі. А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива, й до дому приїхав сам не при собі й привіз капшук грошей — саме що найчистійше срібло!...

Нічого не промовила на се молода Кармелиха, тільки збіліла, наче біла хустка і поцілувала свою дочку маленьку, що вона втихла в її на руках і теж слухала, наставивши ушечка.

IV.

Знов ідуть дні за днями і часи за часами і що день, що година, то більше усе вісток, більш та більш чуток про розбійників у Чорному лісі.

Справді, чудні та небувалі се розбійники уявили ся і чудний і небувалий вони теж розбій правили, що попадавсь їм багач у руки — вони його обірали, попадав ся вбогий — вони його наділали; нікого не забивали, не різали. Теж чудний та дивний в їх отаман був: ішла чутка, що така була краса його невипи-

сана, невимовлена, що не можна словом розказати, ані пером описати, та славили, що не можна й очима було надивити ся, бо сліпила вона, як те сонечко пламенисте.

Їхала, кажуть, одна скупа пані і везла з собою усі свої скарби великі, — така вона скупа була, що ніколи з роду не розлучала ся з тими скарбами своїми ні в день, ні в ночі, — їхала вона Чорним гаєм і попала ся розбійникам. Обступили її коляску; возниць, її слуг, у бік, говорять до неї: — „Пані, гроші віддавай!“ — А пані страшно заричала та несамовито на весь гай темний і учепилась руками, немов залізними кіхтями, у своє добро — не дає. Хотіли в неї відняти, відібрати, так тільки хрумають її старі пучки, а не відривають ся і очі хижі блискають у сьвітлі місяцевому, наче в хижої, голодної вовчиці. Виходить тоді отаман сам із пущі і промовляє до неї: — „Віддай, пані, гроші! Пожила ти у золоті, у розкоші, — буде вже з тебе — дай иньшим!“ — Як глянула пані на отамана, то навіть скарби свої з рук випустила: як блискавиця вразила її та краса чарующа, — впала пані без памяти, бо скупощі її аж за серце вхопили, а та краса збавила силу усю.

І їхала теж молода дівчина багата з братом своїм і теж попали ся розбійникам. Брат був чоловік хоробрий, оглянувсь округи —

гай стоїть стїною чорною звідусюди, звідусюди обступили люде високі, кріпкі, міцні; бачить він — негарне діло, а таки дума собі: — „Спробую одбивати ся!“ — „Сиди тихенько, сестро, — каже сестрі, — не бій ся“, — і обертаючись до розбійників, говорить: — „Пропустїть, люде добрі!“ — а вони йому на теє: — „Давай гроші, багачу!“ — Сестра вже чи жива, чи мертва сидить. — „Нема в мене про вас грошей!“ — одказує брат. — „Давай бо по волї, а то візьмемо силоміць!“ — грозять вони йому і ближче підступають. Сестра заплакала, закричала і затулила ся руками. І чує вона поміж гомоном, говіркою та сваркою чийсь голос її вговоряє: — „Не плач, дівчино, і не бійсь!“ — Хутенько відняла вона руки від личка і глянула, хто поперед нею стоїть, — і вже до віку з памяти в неї не вийшла та краса чудова. Страх її і жах минувсь увесь і такий спокій обійняв її, що хоч жити, хоч помирати зараз — усе те зарівно. Вона склала руки, дивила ся та слухала.

Одібрали гроші в брата, тай пустили їх.

— Багато вбогих бідолах у сьвітї нищить голод і холод — памятайте! — промовив той голос самий, що вговоряв дівчину „не плач, не бійсь“ — отаманів голос.

Нїхто в дівчини не зняв із шиї дорогого

наміста з дукачами — вона сама зняла його і кинула отаманови під ноги і чула від його : — „Спасибі, дівчино!“ З того-ж часу все для дівчини якось наче помарніло й повяло : і місця і обличчя усі поробили ся без цвіту і без квіту наче. Каже дівчина отцю й неньці : — „Тату, мамо ! Піду я у монастир!“ — і пішла у чорниці.

А брат її, не кажучи слова, не давши віди жадної отцю, анї матері, анї приятелеві, ні товаришеві, зібрав усе добро, яке собі мав, покинув усю придобу, залишив і спокій, втік і пристав сам до громади у Чорному лісі.

V.

Коли отсе у Кармелевім селі пройшла чутка, що се їх Кармель отаманує у Чорному лісі, — пройшла чутка і зрушила старого й малого, доброго й лихого. Которий козак стрічавсь, то усе козак заклопотаний ; котра козачка проходила, то все козачка розтурбована, у тривозі ! Дійшла чутка до Кармелевої матері старої й до його молодой дружини. Стара мати говорить, слізьми слова свої приливаючи, до невістки : — От люде лихі, от не добрі, Марусечко ! От поговір який на мого Кармеля, от позлодійка яка на мою кохану дитину ! Не йму я віри сьому ! Не йму віри !

А як віри пійму, то вмру! А ти-ж Марусе? Що-ж ти?

— Я житиму й кохатиму, — говорить Маруся; а малесенька дочка стояла тут та слухала і собі теж бубонить: — „І я з мамою! І я з мамою!“

Проминуло ще багато днів і одного разу у ночі — ніч була ясна, та тепла, місяць світив і зорі, сади у квіту стояли, хати у тиші й у во сні, соловейки щебетали, — Кармелева дочка спача солодко й легенько дихала; заснула теж і стара мати, нагорувавши ся-наболівши ся і спала невпокійним сном: то зітхала вона у сні, то знов скрикувала, схлипувала, — сон хоч зміг неміцну стареньку, та спокою їй не дав.

Не спала Кармелиха-дружина. Вже багато ночей вона не спить і багато, мабуть, іще не спатиме, бо вона молода і кріпка, а що день, що година її тугу прибільшує.

Не спала вона й думала об тім, кого вона кохала. Коли чує — тихенько-тихенько відчиняють ся двері і бачить вона — уступає він і чує його у своїх рученьках. І не знала вона, чи стемнів тоді світ божий, чи засяв, чи то була розкіш чи біль і як уже схаменула ся вона у садку і бачила округи себе пахучії квіти, ясний місяць і зорі, — і тоді ще довгодовгенько вона нічого не розуміла, не знала,

тільки теє, що вона у його на руках, що він тут, коло неї. І все вона дивила ся на його і потроху опам'ятувала ся. І почали вони розмовляти по-тиху, по-вірну і цілісіньку нічку розмовляли. Місяць скотивсь із неба, зорі поховали ся, соловейки позмовкали, на сході почало рожевіти і листочки на деревах затрепихали ся і Кармель обняв — поцілував дружину, прощаючись. І пішли вони разом обойко полем, шляхом, до долини за селом, — у долині три коні пасло ся вороних і два товариші дожидали, палячи люльки; тутеньки ще попрощавсь Кармель із дружиною і чули товариші, що промовив він до дружини: — „буду до тебе“. І усї троє спали на коней тай помкнули — тільки іскра з під копит кінських сипнула, тай з очей зникли.

А Маруся повернула ся до дому. І дома і у сусідів усї й усе ще спало — тільки що схід порожевів пломенистий та листочки на деревах жвавійше трепехали ся.

І знов пішли дні за днями і часи за часами. І що дня, що години розбійнича зграя у Чорному лісі прибільшала ся і що дня, що години багаті та вельможні люде гірш та гірш лякали ся й трівожили ся. І порішили вони чи так, чи інак, не жалуючи нічого, зловити отамана й вирядили шукачів та слїдців і обіцяли їм велику плату й награду — „аби ви

нам того отамана узяли“. Отсе-ж тії шукачі й слідці розроїли ся скрізь купами, шукаючи та висліжуючи.

Проте час минав, а отамана усє не при-могли ще піймати. Не раз розбігала ся чутка : — „Зловили отамана!“ — й цілі тичби людей збігали ся на його дивити ся, порушені при-чаством, недовірством, дивом, цікавістю, не-певністю — аже-ж чутка показувала ся не-правдива. Правда, ще зловили десь у лісі чоловіка непевного, та се був якийсь бідо-лаха, що його вигнала на великий шлях нуждонька та бідонька, або й зовсім без-винний перехожий часом був схоплений. Чутка така теж розбігала ся, що чарував усіх отаман, що очі одводив, доторкавсь серця; розбігалась чутка, що його голоса чути, його погляду стріти, а його краси ба-чити ніхто у світі не приміг безпричасно та недбало: що він кожного чарував, прима-нював до себе. Була навіть така чутка, що багато шукачів і слідців його у руці дер-жали вже, та пускали оманені, а потім уже до віку не були годили ся на свою службу.

Та знаходять ся-ж у світові красному люде, що їх жадна краса не вчарус, жадна не омане омана, — і от знайшли ся такі на отамана і узяли ся його слідити та висліжу-вати безодпочинно, безусипливо, так як без-

одпочинно й безусипливо він угїкав від них, у день і в ночі і в вечері і ранком, темними гаями, широкими полями, безкраїми степами, низькими долинами та лугами, високими горами...

VI.

Одної темної ночі, як усі спали, Кармелева дружина стояла у своєму садочку під вишнею немов ізмурована, поки не виявила ся постать від долинки, — тоді вона кинула ся на зустріч, як душа до раю — до свого Кармеля.

Він задиханий, зморений, потомлений, помучений, пригорнувши її, не зміг довгенько придержати у своїх зомлілих руках, ледві зміг слова промовляти.

— Гонять мене, як хижого звіря, Марусе, — промовив Кармель. — Вже три дні і чотирі ночі никаю, не зупиняючись... товаришів розпустив...

— О, коханий, — каже Маруся — і в нас тут були, питали ся усіх — усі одказали: — „Нічого не знаємо!“ — Учора... Що се таке? — спитала вона змираючи, бо тоді саме щось стукнуло й грухнуло десь і хата всвітила ся ясно сьвітлом, у хаті говірка голосна почула ся, склики й скарги і близенько коло їх у садку голоси й люде з усіх боків.

— Держи! Лови! Маємо! Держимо! — рознесло ся по тихій погоді у ночі.

Схопили Кармеля.

— Марусе! — промовив він хутенько й тихенько, — кажи, що нічого не знаєш... Чуєш мене, Марусе?

— Чую, одказала Маруся.

Стара мати прибігла з плачем, питаючи, чи сьому правда, благаючи, щоб відпустили сина її єдиного; побиваючись, що беруть. Маленька дочка прокинулась і як була у сорочці, розхрістані — кинулась до тата і захопила ся його рученятами. Усіх одірвали від Кармеля, укинули його у візок і повезли шляхом, а все-усе село зняло ся, наче рій і гудучи дивило ся у слід, а за возиком поспішала ся Кармелева дружина з дитинкою на руках. Стара мати не здужала на пішки побратись; омліваючи раз-у-раз, вона дожидала, поки запрягали для неї коня парубки, порушені духом, доторкнуті до серця, певними руками.

І привезли Кармеля у велике місто у кайданах і зачинили у камяну, темну темницю. Багачі кричали: — „Дождавсь Кармелюк! Отже й заплата Кармелюкови!“ — Вбогі люде по тиху розмовляли. Молодиці й дівчата плакали, старі люде хрестили ся, благаючи: — „Помилуй, Боже милий!“

За Кармелем у слід прийшла його дружина з дитинкою і привезли його стару неньку. Почали судити Кармеля і судули його чималий час.

Чи хто йшов тоді, чи хто їхав минаючи, кожен бачив по всяку годину на пляцу проти німої зачиненої темниці стару, прибиту на останній своїй дїтній силі, що тут сидїла на великому каменї та плакала, — як хто до неї підійде, своє лихо розказувала побиваючись; і молодую молодицю, що безмовно сидїла, наче стративши таки до щенту усе дороге та любе, як до щенту румянець із лица в неї зник; а біля неї маленьку дївчинку. Ніколи не бачили, щоб ся дївчинка грала ся, або пустувала, або опинила ся на улиці прилеглий і де видко було — спродавали ся ласощі й грашки — ніколи! Смирнесенько коло молодиці сидїла та дївчинка мала, часом тихесенько щось питаючи в неї, або до неї промовляючи, часом горнулись до старої, що її з плачем обнімала й пригортала слабими, недолугими руками. Вони сливе жили тутеньки проти темниці; тут, на великому сирому каменї, що його незвісно хто, коли й для чого поклав серед пляцу, вони свій обїд мали і вечерю. Мабуть вони-б і ночували тут, да не позволяли на се міські порядки, то мусїли що ночі братись до хижки,

де найшли собі містечко і там лягали з вечера. Остатній погляд був на темницю, на її понурі віконечка і думка остатня понад нею носила ся; у ранці думка перша у темницю летіла і перший погляд жадав того ж понурого образу темниці. Жадної полегкости, жадної зміни не робило ся, тільки що погода усе холодшала, осінні морози пали, вечори й ранки стали морозити; усі люде вже загорнули ся у кожухи, усюди у печі запалили по хатах і мала дівчинка хутче та хутче бігла в вечері до хатки, а ранком на своє місце на великому камені проти темниці, а стара вже не мала сили кроку перейти, не опираючись на молоду невістку.

Усі вони знали, який суд буде і тільки дожидали того дня, коли скінчить ся. Прийшов день той — ясний, холодний; сніжок потроху порошив; коли відчинила ся темниця і глухо брязкаючи кайданами, почали виходити злочинці, пара по парі. На пляцу зібралась купка людей, дві якісь жінки плакали, виглядаючи своїх поміж парами у кайданах. Яково хилих, розпачливих голів пройшло поміж тими парами! От Кармель. Хто має з ним попросити ся, дозволили попросити. Кармелева мати упала, побачивши його; жінка його з дочкою були коло його, зовсім на поготові за ним іти у далёку дорогу, та Кармель, по-

прощавши ся з ненькою, став прощати ся і з жінкою, й з дочкою і щось тихенько промовляти. Жінка спакнула на лиці, почувши його слово, як від неспівіденого жалю, а дочка скликнула: — „Ми тебе не хочемо кидати, тату!“ — двічі чи тричі, а далі обхопивши батька закованого ручечками, заплакала. — „Кармелюк! Кармелюк! Се Кармелюк! Де він? От він!“ — і ціла купа наче хвиля морська порушала ся й колисала ся.

Казано рушати засланцям і рушили. Купа людей за ними, проводила їх за місто далеко на шлях і купа усе прибільшала ся, усе голоснійш чуло ся: — „Кармелюк! Кармелюк! Кидано гроші з усіх боків, посилено у слід: — „Помагай Біг!“

Вели матір із Кармелем, ішли жінка з дочкою коло його. Коли-ж казано усій купі завернути ся.

— Умруя... Хутенько вмру! — промовила стара мати, ледві дихаючи, а дочка мала, цілуючи й милуючи тата, скликнула: „Коли-б же із тобою йти!“

— Усе буде, як кажеш, — промовила вірна піддана дружина.

— Сподіваймо ся на ліпші часи! — промовив Кармель.

— Рушать! Рушать! — і рушили. Усі далій та далій. Вже не чути глухого брязкання

від кайданів. Ледві вже постаті мріють. От і зовсім зникли — тільки дерева при шляху вирізувалися на ясному небові з того краю, кудю зникли.

Стару матір вели люде, молода жінка несла дочку, плачущу, купа уся посувала жалкуючи, судячи, та радячи... Того-ж дня виїхав возик з міста у Кармелеве село і повіз туди до дому його сем'ю. Знов засвітилося у його хаті в вечері і усі там, сумуючи, не розлучалися з ним у думці, — проводили його душею незнайомим шляхом у незнане засланне.

VII.

Минув рік по тому. Стара мати як пообіщалася хутенько вмерти, так і вмерла і на весні її могилка вже травою заросла густо й високо.

У хаті жила Кармелева дружина з дочкою. Колись хутенько після того, як Кармеля заслали, сусіда, глядячи по голівці його дочку малу, любенько спитала: — „Що ви поробляєте з мамою, маленька?“ — А маленька одказала їй: — „Дожидаємо!“ — бо вони дожидали. Казав Кармель дождати його, зістати ся у дома: — „Легш визволю ся й поверну ся сам“. — „Буде, як кажеш“ — на те одказала вірна дружина і на все згодила ся. Далі

вже мала дочка відросла, навчила ся ошам-
ненько у мові поводитись, ніхто вже не чув,
що вони дожидають Кармеля, та вони дожи-
дають його. Дожидали що дня, кожної ночі,
кожної години. Дожидали у досвіта і ранком
і у день і в вечері й о півночі — од зоряниці
до зоряниці, від ночі до ночі — усе дожи-
дали. І минали їм такечки години, дні, тижні
й місяці. У день праця, робота, клопіт і все
тая сподіванка й дожиданне; в вечері відпо-
чинок і все тая сподіванка й дожиданне. У
день часом сусіда увіходила до їх і денний
гук і гоміт і клопіт і їх трохи поїдав собою,
а в вечері, як усе втихало й не знімало ся
жадного округи поруху, матері з дочкою ти-
хенько сиділи, засьвітивши у хаті, наче на
привитанне. Дочка малая не бралась до ігра-
шок — любила вона з ненькою розмовляти
та часом співає маленьким голосочком бать-
кові пісні і як вже старала ся мала виспіву-
вати краще — так старала ся маленька, що
личенько починало палати, сердечко колотити
ся і вся маленька трепехала ся. Мамині очі
дивились на неї й руки простягали ся, — брала
її мати до себе й пригортала, маленькі руче-
нята обіймали ся коло маминої шиї й такеньки
довгенько-довгенько вони зоставали ся, дов-
генько — часом до глухої ночі. Пізно-пізно.
Ніч уже минає, сьвітло згасає; дитинку, що

не радила ся лагти у постільку, зложить сон коло неньки і молода Кармелиха у досмертній тузі та печалі, затулить личенько білими руками. І такеньки час минав та минав та минав, а вони дожидали та дожидали.

Одного вечора сиділи вони у хаті, засьвітивши сьвітло, як завсїгди й думали усе тії-ж думки і сподівались усе тими-ж сподіванками. Котрого вже то вечера, у котрий то вже раз дочка мала, промовивши : — „Може сьогодні“ — до неньки, обойко вони сиділи тутеньки. Коли-ж хатні двері відчинили ся і він, дожданий, уявивсь поперед ними... Боже сьвіте! Боже сьвіте!

На другий день у селі усе прокидало ся й сповняло ся село спокійним, щоденним гомоном і сонечко ясно зіходило і як перш виходила у ранці на роботу Кармелиха молода, так й тепер вийшла вона. Вийшла й подивила ся округи, подивила ся наче-б усе округи замінило ся, та як заплаче сильненько, як заригає! Не з жалю, бо як дочка мала кинула ся до неї, вона-ж блажененько такеньки всьміхнула ся, як споглянула — так же бо променіло з очей хороших — відрода сама!

Хутенко потім Кармелиха спродала хату свою, попрощала ся з усїма й покинула село з дочкою. Чули від неї люде, що може побереть ся вона до близького міста і там осе-

лить ся, теж, може й дочапає аж до самого Київа; напевно ніхто не знав, кудою вона побрала ся, ані де вона пристала на жите. Правда, плєскав хтось-десь-щось, ніби то бачили молоду Кармелиху з малою дочкою у хуторі далекому, глухому, де вона заробляла; друга знов віда така була, що вона у місті ходила на поденщину, — усі, хто знав її, жалкували молоду, тиху молодицю й її дочку малу, згадуючи їх перший талан та балакаючи про біду їх теперішню — сучасну, що й лихо і вбожество разом спостигло, бо з того часу, як лихо скоїло ся, вони втратили ся багато, та може теж і не так, як колись, дбали добре та піклувались щиро...

У їх хаті иньша сім'я домовала, господарувала; у садочку позрубувані були старі дерева, де які понасаджувані молоденькі; у городі иньші квітки позасіювані були сієї весни... Сієї-ж таки весни прочуло ся скрізь, що знов уявили ся розбійники, Кармелюкове товариство, що знов Кармелюк отаманує — визволивсь, повернувсь. Вбогі люде ніби здоровійш зробили ся на виду й не один попадавсь тоді бідак, який одежиною драний, такий по-статю багатий; не в одного тоді на обличчю, що його зсушила журба, скрушила нужда, грав усміх завзятий, блискали очі жваво та хупаво...

А багаті знов заметушили ся, знов перелякали ся, свої ради збирають та свої громади; суди усї сполошили, сиплячи грішми, закупляючи судьску дію, — хочуть вони Кармелюка знов схопити та міцнійш зачинити та дальш заслати. І почали знов гасати за Кармелем шукачі, почали знов слідці Кармеля висліджувати. Та багато-ж і роботи було їм, бо товариства зібралось теперки не взауміру більш, залягло сливе що по всїх гаях великих і ярах глібоких, по різних повітах.

VIII.

Був гай великий, що не дуже далеко від міста, а близенько коло маленького хуторця глухенького темнозеленїв та шумів. Коли-б хто балакливий ходив тими глухими пелюдними шляшками, то-б розказував, як частенько він стрічав мололицю з дівчинкою невеличкою. Молодиця йшла з кошиком, дівчинка з другим і як поспитати їх: „куди?“ — одказували вони: — „по гриби, або по ягоду на продаж у місто“ — і справді що тижня, що три дни, можна-б було їх бачити у місті — у базарі з грибами, або з ягодою.

У сьому великому гаї спокійно було й ще ніколи не чути про розбої жадні.

Молодиця з дівчинкою йшла, уступала

у гай і якось разом зникала крізь дерева, наче крізь зелену стїну вуж, хутко, шпарко — в один мент, не зупиняючись, знайомими гаєвими ходами й стежками доходили до ланку у пущі самій і там сїдали одпочивати.

У непроглядному гаю тихо, як у церкві. Столітні дерева підпірали ся молодими; міцніі, широкіі їх віти лежали на молоденьких гнучких верховинах і гнули їх до долу своєю важкою силою, а де-не-де гнучка гіллячка сковзала між ними тай росла, росла, росла у вишень, звиваючись, кидаючись із боку у другий, наче-б то жахаючись, що її зупинять, що їй перешкодять. Далі поросли кущі усякі. Сонце западало туди тільки іскорцями і квітки там розпукувались у тїні та в прохолоді. Калиновий цвїт і бузиновий розпускав там у два рази більш і дужійш; червона, пламениста шепшина — розквітала тут пишнійша й блїдша і пахла легш.

Тут молодиця з дївчинкою сидїли й одпочивали, прислухаючи. Ніхто, ніщо не перебивав прислухати: ані птиця не порхала, ані вітер не віяв, — непроглядний гай стоїть тихий та спокійний, темний та сьвіжий.

Тихо. Тихо, поки захрускають віти легенько і обоє — молодиця й дївчинка — всьміхнуть ся і стрепенуть ся і уявить ся чоловік, хоч блїдий, задиханий, зморений, хо-

лодний, порохом припалий, та гарний, як сонце. Тут його стрічали, тут мав він і страву і спочинок; тут його узивали коханим і жалували; тут молодиця переказувала усе, що чула, бачила, думала й гадала; дівчинка тішила своїм дитячим щебетанням, приносила часом якісь ласощі, що він за їх дякував дуже і всьміхавсь до неї любенько і клав свою голову змучену молодиці на коліна і всипляв, а маленька сторожа сторожила щиро та жваво, дурно тривоги не збивала, та в часу завіщала, коли що де непевно було.

Минала година віджалувана й відмірена на спочинок; прощали ся, як кохали ся — із жалем та із болем великим та ще більшою вірою й надією. Зникав чоловік у гаї; молодиця з дівчинкою повертали ся до міста. Три дні й три ночі пережидали вони, поки до гаю знов побрати ся і молодиця ходила тим часом на поденну роботу, зоставляючи дівчинку саму у хатці, — якусь малесеньку хатку вони знаймали, що прилипла під горою, сливе за містом, недалечко від річки. Молодиця день цілий робила на поденщині; дівчинка, хоч невеличка, теж не гуляла: воду брала ся сусіді носити, у городі в неї полоти. — „Яка-ж дівчинка розумненька“, — що вечора казала сусіда стара, глядячи дівчинку по головці та даючи у дрібненькі рученятка

шажок і другий і йшла у свою хату на спокій, зазваси дівчинку й на завтра робити до себе.

Мала виходила на береги туди, звідки видно до гаю й думала там сама собі і гадала і часом співала пісні — тії пісні, що тато навчив, держучи її у своїх руках та пригортаючи до себе, там, у зеленому гаї.

Повернув ся я з Сибірі, нема-ж мені долі :
Хотя же я не в кайданах, однак же в неволі !
Слідять мене в день і в ночі і всяку годину,
Нігде мені подіти ся, від журби я згину !
Зібрав собі жвавих хлопців і щож мені з того ?
Засідають по дорогах, ждуть подорожнього ;
Ой, чи їде, чи не їде — дарма, треба ждати...
Ой, прийдець ся, Кармелюку, марно пропадати !
Зовуть мене розбійником, кажуть, що вбиваю,
Я-ж нікого не вбиваю, бо сам душу маю !
Як що візьму з багатого, я вбогому даю,
І так гроші поділивши, я гріха не знаю.
Маю жінку, маю діти — коли-ж я їх бачу ?
Як згадаю про їх лихо, може й сам я плачу !
Пішов же-б я до їх в село — красу мою знають :
Куди тільки поверну ся, то зараз піймають.
Прийшла туга до серденька — як у сьвітї жити ?
Сьвіт великий і розкішний, та нігде ся діти !
У неділю дуже рано у всі дзвони дзвонять,
Ой, а мене Кармелюка, як зьвірюку, гонять.
Нехай гонять, нехай ловлять, нехай загоняють,
Нехай мене, Кармелюка, в сьвітї споминають !

Від міста, шляхом, надходила молодиця і стрічали ся вони з дівчинкою й разом до дому повертали ся, вірнесенько розмовляючи, згадуючи, чи сподіваючись, чи горуючи...

ІХ.

А тим часом Кармелеві вороги не всипляли: казано взброїти шукачів і слідців, повелено стріляти, як що не можна буде живцем взяти.

Багато — багато тих днів минуло, що кожного дня молодиця й дівчинка стрічали кожне обличчє — чи не несе воно страшної віди, прислухали до кожного слова, чи не промовить ся гірка вість. Багато — багато перебуло ся тих днів, як стріла, пролетіла: „Кармелюка ранено, Кармелюка везуть!“.

І привезли його. І знов йому темниця темна, суд угніваний, важчі та кріпші кайдани і засланє дальше та скрутнійше; знов його стріла й провела людська зграя купами, гомонячи, жалкуючи. Тоді знайшла ся його жінка й дочка. Як першого разу, вірна дружина знов промовила до його: — „Буде, як кажеш“ — а дитина плакала й цілувала його, а він, як перш сподівався на ліпші часи; знов казано засланцям рушати — й рушили, і зник він знов із очей і як перш, тільки дерева при

шляху вирізували ся на ясному небови з того краю...

Його гнали усе далї та далї, а вони, зоставши ся, тяжче та тяжче заробляли та... та дожидали. І зникли вони усї. В останнє бачили люде молодицю з дівчинкою тоді, як в останнє чутка була розбігла ся, що Кармелюк визволивсь, повернувсь: чутка та пропала і Кармелюка, ані дружини його, ані дитини вже не знайшло ся по вік. Де вони подїли ся, як загинули — не зна ніхто й доси. Зникли вони й згинули, як багато де чого зникає та страчуєть ся доброго й лихого, благого й злого — коханнє і ненависть, сила й слава — тільки де-не-де зостаєть ся память живлюща...

НЕВІЛЬНИЧКА.

I.

Давно колись, у Овручеві, коли знаєте, народивсь хлопчик Остап і як тільки став він на свої ніжки, зараз пішов по Овручеві, подививсь усюди тай каже: — „Ге-ге! Погано людям жити у Овручі! Треба-б сьому лиху запобігти!“ — Бо тоді, бачте, набігала на країну усяка невіра — Турки, Татари, не так, як тепер, що хоч бува теж подія, то вже иньша, християнська — чогось не так, мабуть, обидно, чи що... Тож, кажу, тоді набігала усяка невіра — Турки й Татари. Нищено міста красні, чимало козацтва зведено із сьвіту, багато дівчат і жінок у полон забрано.

Приходить Остап до дому, а батько й мати його питають, бо сказано — одинець-дитина, то в віці їй дивлють ся і зараз уже постережуть усе, — питають: — Чого се ти, синку, задумав ся? — Від того я, — каже Остап, — задумав ся, що погано людям у місті Овручі жити!

— Ге ге-ге! — каже батько, а мати тільки зітхнула важенько.

— Треба сьому запобігти — каже Остап.

— Ге-ге-ге! — знову вимовив батько. —

Рад би у рай та... — а мати ще важче зітхнула, тай на тім розмова й скінчила ся на сей раз, ще батько й мати зажурили ся, кожне по своєму: батько охмурнів, повісивши голову, а мати головоньку схиливши осмутніла, а Остап знов пішов по місті Овручі похожати та оглядати, та свою думу думати, свою раду радити.

А по тім час плив своїм пливом — як завсїгди й Остап ріс своїм ростом як звичайно. Тільки що як упало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке приняло ся, розвило ся, розкоренило ся: він уже не заспокоїв ся з тієї години і усе тільки думав та гадав та замишляв. Тим часом як иньші хлопці били ся із собою, немов півні, за яку свою кохану, або як ведмеді посїдали одно дного за які цяцьки, або грали ся та пустували хорошенько, Остап тим часом усе похожав та поглядав та замишляв:

Як усї тії, що дуже собі головоньку журють, чи клопочуть, або дуже у чімсь кохають ся, Остап часом як піде ходити, то й далеко зайде, поки його що схамене. — Отсе одного разу дуже він далеко зайшов у своїй такій журбоньці, коли-ж ось шурхнуло -- наче птиця пурхнула, брязнуло — наче стріла за стрілою пролетіла, — ледві його не скинуло з міс-

ця, ледви він встиг зобачити взброєного Турчина на легкім коні і в Турчина — дівчину з русою косою, що простягнула руки до його й вимовила: — „Рятуй, козаче!“ — і усе зникло, як не було ніколи. — „Коли-б же сила моя та літа мої!“ — промовив Остап і дуже гірко йому стало, що не міцна ще сила його, не великі ще літа.

Отсе як би нам із вами, вам та мені, таке трапилось, то-б ми, я та ви, ахнули й зітхнули — (чого поминати маємо, що теж дуже перелякали ся?) прийшли-б до дому, поговорили із сусідами, тай забули, а Остап ні — не забував.

Знов одного разу послав батько Остапа у ліс по дрова. Самі, мабуть, знаєте, як то веселенько їхати веселеньким ранком до гаю — сам гай наче сьмієть ся, шумлячи на зустріч вам, — усяке, здаєть ся, серце радуєть ся, усяке око тішить ся, — а Остап що погляне, то око його гірш засмутить ся, серденько більш принудить ся.

Коли от ярк по-під самим гаєм і тільки що у ярк — кінь як шарахне у бік... Бачить Остап — лежить при дорозі козак убитий: молодий, у самому квіті своєму, міцний, у самій силі своїй, лежить згублений на віки. Остап прихилив ся й склоняв ся до його, прислухаючи — не дише, ні.

Як би таке нам, вам та мені, то що-ж робити, — чи-ж се перший випадок лихий? Ми-б, ви та я, попотужили, може й поплакали, тай дали собі покій, а Остап ні, — собі покою не давав.

Третього разу випало йому проступити аж у самую країну од схід до захід сонця, від півдня й до півночі і така скрізь країна поруйнована, поневолена показувала ся, що Остап аж за голову взявсь.

Коли-б се ми, ви та я, то ми-б пожалкували звичайненько, та загородивши собі якусь придобоньку, у куточку за нею сиділи тихо, а Остап ні, — не занедбав.

Не було Остапові сну, ані відпочинку; не було спокою, ані відради. Який жаль його, яка його туга посідала, — ви, діточки, того не можете й не мусите знати. Наче голос який кликав його, неначе ціла країна рідна гукала на його, немов усе лихо людське благоло: — „Рятуй, рятуй!“...

Чи-ж то кожного такий лолос хоч часочком не покликав? Еге! Чому ні! Та бачте, — иньших багато теж голосів гукає: — „А що тобі буде? А як тобі прийдець ся?“ — та і поглушають...

Почали люде добрі на Остапа поглядати, почали трохи з його кепкувати — хто гір-

ко, а хто любенько, а хто то й засмутивсь, а хто то й злякавсь...

Я знаю, що як би з нас, з вас та з мене, почали люде так чи так кепкувати, то-б ми засоромились — страх, почервоніли червонійш півонії, усе покинули, втікли й сховалися; я знаю, діточки, що як би ми, ви та я, кого такеньки засмутили, або перелякали, то-б ми хутесенько й заспокоїли — та Остап, бачте, не такий був; а як він був не такий, то не так і робив.

Отже-ж тоді за се почали ся йому усякі напасти, біда та лихо. От як у казці, що бабуся колись розказувала, козаку треба було гори крутії переходити, ріки бистрії перепливати, огонь палющий перестрібувати, — памятаєте? Памятаєте, ми ще тоді з вами радили тому козакови невгамованому усе тее занедбати та до дому повернути ся — хай йому усе добре! — і тоді-ж, памятаєте, ми із вами перед своєю душею зарекли ся, що сами з роду віку у таке клопітне не вберемось — памятаєте?

Отже Остап ввібравсь, завзятий! І увисились псперед ним гори крутії такі, що й не приступити — наче стіни голі; й поплили перед ним ріки глибокі та бистрі, що кручі рвуть, ссяють, як діямент й мечуть ся хвилею, ніби

з пловців кепкуючи ; й запалав огонь поперед ним, палячи усе округи себе, як з'їздаючи.

Діточки, що як би нам таке ? Ніжечки-ж наші бистренькіі, було-б вам тоді робити ! Та маю таки надію, що не пустили-б нас загинути, а занесли-б хіба у другий кінець світа божого, де нема огню, хіба щоб тільки кашу варити або у хаті засьвітити ; де по ріках перевізчики, а у горах шляхи пробитіі...

Отже ви й почали любо марити, яка то країна та славна!... Годі бо ! Тепер перша річ — нехай провадить ся річ про Остапа, що він дравсь на круті гори, зривавсь, котивсь до долу, знов чеплявсь, знов зривавсь та знов-знов-знов, поки аж верховини дочапав ; що він плив бистрою рікою, захлескувавсь, тонув, вибайкувавсь і знов-знов-знов, поки аж на березі став ; що він у огні опалювавсь, присмажувавсь, горі по велику і по маленьку, по дужу й по легеньку, поки аж опинивсь на свіжому місточку. Пригадайте, що тільки птиця хутко гору перелітає, риба бистро ріку перепливає і тільки купальський огонь можна у мент перестрибнути — то Остап чималий час поповивавсь ; я то й не приможу вам оповістити, кільки раз сонечко зіходило і западало — і знов і знов і знов, а теж — кільки раз місяць виносив золоті роги, поки Остап збувсь своєї праці... Важка була ! Я бачу, ви

розумісте яка, бо зітхасте й собі й мені не жадаєте...

Отже ж по усіх своїх трудах та по усіх пригодах Остап повертався до дому... Прохаєте оповістити вам усяку пригоду у подробиці — годі! Се тепер, у день, тай то поки ще не чули, то прохаєте, храбруючи, а прийде ніченька, спати не будете — цур йому! Лучше про то й не згадувать!

Отже, кажу, по усіх своїх трудах та по усіх пригодах, повертався Остап до дому, їхав конем вороненьким.

Він покинув свою хату, отця й неньку й місто ще молодиком — у таких літах один мій родич іще страву у вухо заносив: не сила його ще була, мого золотенького, у ротик вправити — а повертався Остап уже мужним козаком на тій порі — як от, знаєте, наш сусід, що викохав собі прегарного уса, на руці має перстень і шукає, — такеньки-ж журливо шукає, коней строкатих покупити... Щирій козак Остап був і як він їхав вороним конем, дивити ся було мило... Не можу його хвалити, бо як хвалити, то й треба до чогось прирівняти, а до чого-ж я козака, щирого козака, рівнятиму у світочку?

Повертався Остап до дому і вже близько було йому до міста, вже знакомісенькі місця з усіх боків показували ся і з ним ви-

тали ся, вже місто мріло недалечко. Він підїзжав дуже раненько, тоді як іще ми з вами спимо товстеньким сном. Ранок тільки що зачервонївсь й зазолотивсь, тільки ще найранііщі пташки щебетали, тільки ще найдбайливі люде обужали ся. Чи хто з вас, діточки, доїздив рідненького місточка коли небудь ранком ранесеньким до рідненької селитьби, згадуючи разом тодішні мислоньки свої й сподіванки, де тут плакало ся й раділо ся, як прощали ся і покидали і розставали ся, усю добру і лиху годиноньку тодішню; чуючи разом — якийсь жаль тронув серце і радощі, що серденько понимають, так от, як говорять, що одно око плаче, а друге сьмієть ся, як поперед собою вбачаєте рідненькі місця? Еге! Лучало ся вам се, кажете. А чи лучало ся везти із собою визволінне своєму народові? — Ні-ні-ні. — Усі ні? — Ні. То-ж і не знаю, чи добре ви вчуєте і зрозумієте те, що Остап на воронім коні чув й знав доїзжаючи, бо він віз таке визволінне з собою.. У тих пригодах та трудах, що ми про їх дуже балакати проти ночі не хотїли, Остап зібрав собі гарне військо козацьке потроху і вже був на поготові йти на Турка. Військо вже й посувало тудою просто у Туреччину, вели його полковники хоробрїї.. Не такі хоробрїї, може, як наш дядько полковник, що так дуже від

його жасмінними пахощами пахне, і з такою то любою усьмішкою він дивить ся на свої новенькі жовтенькі рукавички, як надіне їх, прибравши ся на який бенкет — не такі може, кажу, хоробрії, а таки собі добрі... Те-ж військо вели полковники просто у Туреччину, а Остап частенько звертав у бік і скрізь займав за собою молодь у військо. Отже завернув і у своє рідне місто, де теж, мабуть, не без знайомих в його людей було.

Тихо й рано було, як Остап уїхав у місто, так іще тихо, що його кінь вороний тупою своєю обужав людей: відчинялись віконечка деякі і виглядали обличчя — деякі знайомі Остапові і деякі ні, — ті, мабуть, що без його повиростали, або побрались у місто з чужого якого селища.

Підїхав Остап, під свої ворота до отця, до неньки. Ненька з радощів великих, із великого свого кохання аж заплакала, побачивши; батько в великих радощів і кохання аж всьміхнувсь... Далі сусіди близькії й далекії прибїгли, скупили ся, питали ся... А Остап із усіма витаєть ся і до усіх одно говорить. — Годї, годї, братя, у ярмі ходити! І годї, годї, братя, під неволею сидїти! — І усіх кличе: — Ходїм, братя, за край воювати; ходїм, братя, визволятись!

Часом людей тільки гарними словами

вловляють, що-ж то дією власною можна! В один черк коло Остапа зграєю вироювали ся молоді й старі козаки й козачки й діти малії і усі слухали, усі згожали ся. Ще гаразд сонечко не підбило ся у небі, вже скрізь озброювали ся як спроможність, коней виводили, сідлали; в кого чого не було — біг той, питаючи, шукаючи; козачки допомогали й кохали як мога; діти клопотали ся, наче-б їм на Турка перед вести йшло ся... Остапів батько, що все колись казав тільки: -- „Ге-ге! — рад би у рай та“... Теперки прибиравсь наче справді до раю — одмолодів, одвеселїв... Козак Пампушка, що вже десять років лежав у зимку на печі, а в літку на лавці, що обдув ся як барило, а жінка його зсохла як тріска, ледві встигаючи ліпити для його смачнії вареники, — той самий козак Пампушка тепер стояв на ногах як гора і як часом на горі пташка сидить, так у його за плечима вбачала ся маленька торбочка з сухарцями, як і в інших пісних душ... Кажу-ж бо вам — ще сонечко не зовсім запало за могилу Кривуху, що зеленіє поза містом, а вже виправа козацька рушила з міста за Остапом, граючи кіньми, виблискуючи зброєю; очі козацькі променіли відвагою, серця козацькі кипіли гнівом мстивим...

Уявити собі тільки, то — аж за серце

бере, а що-ж те було побачити те військо козацьке, як воно усе зібрало ся до купи та рушило за Остапом проти ворога :

Веде Остап військо день степом зеленим та безкраїм, степова трава колихаєть ся, степові пташки щебечуть ; щебетне пташка раз чи другий голосненько тай наче стеряєть ся голосом у тому степовому розлогому роздолі, вже знов другий голосок щебетнув і той так само стеравсь і нечислено тих голосків вчуєть ся й пропаде, вчуєть ся й пропаде...

Першого дня нічого не перестріло ся війську козацькому і спокійний був відпочинок у ночі на степу. Другий день теж усе тихо і спокійно і усе степом рушали, аж до вечора. Отже й тепер. Тоді саме весна панувала і такий той був вечір сильне рожевий, що усі козаки, молоді й старі, притомлені довгим походом, порожевіли як заряниця : молоденькі — як заряниця ранкова сьвітова, а старі — як тая пізня вечірняя ; і вже сонечко заховало ся, а мгла у степу не темніла, тільки рожевіла та рожевіла, аж зорі, висипавши ся на чистім небі прозорім, показували ся тоді наче з срібла променистого. Стало військо одпочивати і такеньки тихо зробило ся, як військова хода стала і військовий рух ущухнув, що мрже кожен козак помислив, що се за вечір тихий, хоч ніхто не казав — усі

сливе люльки запалили ; де хто придивлявсь у далиню, як отаман, де хто ще коло коня свого поравсь, неподалечко десь у степу, де коні пасли ся...

Коли-ж прочув ся Остапів голос й усі козацькії голови піднесли ся, усі козаки насторожили ся.

— Панове — молодці! — промовля Остап, — щось від сходу наче хмара наступає?

Усі очі козацькії вже у той бік вдивлялися ся. Справді наче хмарило звідтіль.

— Се Турчини, отамане! — каже старий козак і йде свого коня з попаса брати, отсе як часом вбачаючи отару овець, кажуть: — „Се наші вівці“, — тай ідуть по шапку та по батіг загоняти. А молоді одного черку опинили ся на конях, уже військо зрівняло ся, стало, полковники розказ свій давали, отаман у перед війська виїхав, став.

Турчин ближче наближавсь і вже добре очі то й розгледіли б у рожевій мглі при тих сріблених, променистих зорях чалми турецькі і корогви і місяцеві ріжки на корогвах ; і козаків вгледено. Отсе виклик, вигук розкотив ся і полетів Турчин легкими кільми на козаків — немов сарана на квіти пишнії... Козаки теж пустили коней і почало ся... Иньший беть ся й рубаєть ся, не відступаючи, як мур, поки або впаде, або чисто коло себе вирубає й

двине далі; иньший немов птах і одлетить і налетить знов і знов одлетить і налетить і знов і знов рубаючи; иньший загнавсь аж у щирину вражу; деякі коні сами вже скачуть степом... Бють ся та бють ся, та все з гіршим опалом, наче-б то живого житя у війську прибільшало ся, а не вменшало...

Торік приїздив ваш братік із війська та розказував, як він був у баталії, що у його самого-самісенького тільки й ціляно, у його усі кулі летіли й усі гармати палили й усі рушниці стріляли і не міг він умом знести, яким дивом дивним він живий та цілий вискочив... Отже може того вечора у степу й козацька баталія трохи не така страшна була, як братікова... Полягло тоді головами усякої віри — й турецької й козацької; старого й молодого віку позгасало наче сьвічок хутко й легко позадуханих...

Беть ся Остап і рубаєть ся, аж правиця козацька зомліває; одбив ся далеко від своїх, округи усе чалми; от коня під ним вороного вбили... Беть ся Остап і рубаєть ся, ще скочивши на землю. Як круки налетіли на його Турки з мушкетами, з шаблюками; як горох із мішка сиплеть ся, так посипали ся на козака добитки смертні: оружжє козацьке пощербило ся рублячи — отже й задзвеніло в остатнє і розпало ся, як перегоріло... От

козак зі своїми тільки рученками зостав ся ; от же його схопили, от кріпко та міцно він скручений, звязаний ; от його на коні перекинуто через сідельце і помкнув його бородатий Турчин степом, — усе зникло з очей, нічого не чутно стало. У темно-рожевій мглi при зорях сріблених бачив Остап тільки обличчя бородате з дужими, блискучими очима, а чув тільки, як бистрий кінь копитом землі доторкавсь, несучись степом...

Далі вже Остап нічого добре, істно не памятав, а памятав що то як у сні, у дремлі, — от ніби кінь десь зупинивсь ; от ніби його розкрутили й розв'язали і зомліле його тіло як морозом і жаром узяло ся ; от ніби якісь улички вузькі й на уличках якась дівоча по-стать — уся заверчена у білім рубку ; от ніби над його головою — то жовта чалма й чорна борода, то знов чорна борода зелена чалма, або червона, а то знов усе коло його аж семицьвітне ; то день гарячий, то ніч тепла ; то сонечко яснее, то зорі розсипчасті...

Він добре опам'ятувавсь у якійсь тісній, темній келійці, на плетенці з соломи. Сьвіт божий западав кружком і, як лампадка, сьвіт-тив тільки один куток ; коли сьвіт був пламенистий, веселий — значило ся Остапові, що в людей день, а як сьвіт западав тихий і легкий, Остапові значило ся, що то ніч землю

поняла. Далі Остап так собі вигидавав, що у яку там годину, у якому кутку ставши, бачив частинку неба ясного й проміння соняшного у день, а в ночі — купку зірочок, або ріжок місяцевий, кінчичок, або крайчик повняка-місяця. Найперша-ж річ була в його — думати та гадати, як його тут визволитись, як утекти, як військо знов зібрати та знов на ворога рушити. А який його сум понимав та посідав часом, то й не сказати, а хоч би хто й зміг сказати, то не зрозуміти! Скільки то разів уже він шторхав й спробував стіни муровані і стелю низьку і долівку вільготну! Коли-б же хоч долото яке нікчемне, хоч паля яка негодяща! Не було нічого! Отсе він своїми тільки власними руками що день, що ніч, що, може, година шторхаючи стіну, наче б трохи поклонив її. Отсе-ж діждав і того часу він, що вже з муру приміг вибрати два чи три каміня; отсе шість, десять, — отсе вже він на волі... Ся, бачте, невіра то й темниці до ладу не вміє змурувати — не те, що ми, християне... Отже Остап на волі. — Ніч. Бачить — мурі округи та дерева темні; чує — дзюрчить десь близенько як би струмочків без ліку. Попід мурами він тихенько крадеться ся, ще й сам не добре розбираючи, кудою себе проводить. Усе мур, усе темне дерево, усе водне дзюрчанечко.

Часом він зупиняєсь, прислухаючи, придивляючись — коли-ж от місяць всьвіщає йому постать жіночу, що поспішаєть ся тудою, звідки він іде — і вона його зобачила; спершу наче злякалась, далі ніби пізнала і огсе вже коло його і одкида рубок із лица і чує Остап любі слова й пізнає козачку-дівчину з русою косою, невільничку* турецьку.

— Куди ти, дівчино? — пита Остап. — Втікаймо зо мною!

— Я йшла тебе ратувати — ось ніж, пилка ось, гроші ось, намисто — втікай, втікай хуленько!

І вона усе давала йому — і ніж і пилку и гроші і намисто з шії,

— Втікаймо разом, — говорить Остап.

— Ні, ні, — каже козачка, — ні! Дівчина тобі руки й ноги звяже — втікай сам! А мене приходь визволяти! Втікай!

— Тільки скажи мені, дівчино, чи давно ти у неволі? — пита Остап.

— О давно, давно — давненько! Дівчинкою заповонена — доси служу невірному Туркови...

— Я згадав тебе, дівчино, — каже Остап, — се ти до мене колись руки простягла, просячи „рятуй“ — се ти...

— Я не забувала тебе, козаче — про-

мовила дівчина — і не забуду і ждатиму — приходь рятувати!

— Прийду, дівчино — вирятую, моє серце! — говорить козак.

— Тудою, тудою тобі лучче, — вчила дівчина. — Я проведу... Я проведу тебе, козаче!

І разом обойко-перебігали вони темні сади, де рожеві квіти пахли й вода дзюрчала й разом никали по під селидьями турецькими. Аж от шлях самий, далеченько селидья би й сади позоставали ся.

— Туди, козаче! — показала дівчина в далекости та аж похитнула ся сама з жалю.

— Дівчино, ходім! — каже Остап, — на руках тебе занесу на Україну!

— Ні, ні! — одмовила дівчина. — Дождатину — приходь рятувати! Дождатиму! Дождатиму!...

Тай легко і хутко зникла в його з очей.

Втікає, втікає Остап. Втікає і битим шляхом і навпростець і часом день у горі у печері лежить, ховаючись; часом на дереві сидить, стеречужись та собі стежки обираючи; не їсть, не пє, не спить... От же як сестричка меньша, винїженочка сплеснула у долонечки тричі за тими трома лихами „не їсть, не пє, не спить,“ і вжахнула ся! Вона, що їй спатоньки любо, їстоньки й питоньки мило! Еге!

Остап усього дізнав і довідав — наче-б уся його дорога полином поросла, — знаєте полин діточки? — Гіркий, гіркий, гіркий, гіркий такий дуже! — усього-ж, кажу, дознав Остап, поки аж Україна рідна й кохана, сьвіжа й зелена приняла його до себе.. Мабуть зітхнув він теж легенько, як уступив на рідну землю свою.

Тихо у турецькому місті. Вечір пізний, місяць ясний. Хто відпочива, а хто розкошує. Невільничка козачка не спочивала, ані розкошувала — стоїть вона край віконечка та дивить ся, очей не зводячи, усе туди, у той бік, звідкіль султан бородатий стережить ся козаків-молодців. Ні з ким розмовляти невольниці молодій і не промовлять нічого устонька рожеві, тай без мови вичитують ся на дівочому личеньку усї дівочі мислоньки й думоньки, уся туга й смуток і сподіванка й непевна надія і любий жаль... Козаче! Козаче! Коли-ж до тебе дівчина пригорнетъ ся? Де ти? Дівчина у неволі дожида та сумує, а невірний пан із дівочої туги глузує! Ой, козаче! Де-ж ти забарив ся? Чи тебе Господь допровадив на Вкраїну? Де ти, козаче? Де забарив ся? Де пробуваєш? Чи дівчину памятаєш?

У которий то вже раз бідна невольничка питала ся і побивала ся і жадала собі орловії

крила — полинути ; може часом теж тиху до-
мовинку — опочити.

Тихо тихо у турецькому місті. Вечір піз-
ний, місяць ясний ; рожеві квіти пахнуть ; сві-
жі водотечі дзюрчать. Бідне серце дівоче усе
так само прохає і терпить, думки так само
роіють ся й розуміють...

Чого се разом обудили ся Турки-розко-
шолоуби? Чого се біжать перелякавшись?
Козаки! Казаки набігли! Палють мушкети,
курить дим, горять дахи, руйнують ся хати,
стогнуть люде, — розкішної тиші як і не бу-
ло ; нечутно дзюрчання водного ; пропали ро-
жевії пахощі ; місяць ясним світлом осьвіщає
запалене у диму та в поломію місто турецьке..

А як сонечко почало грати та наблиску-
вати у небі по над морем глибоким, по морі
плили чайки козацькїї, повертаючи до дому.
Підбитїї чи підстрелені козаки лежали чи си-
дїли ; а ті козаченьки, що всякого лиха вхиб-
нули, порались коло чайок своїх чи коло по-
рубаного оружа. Молодий отаман сидїв, за-
думавсь та дививсь у воду — багато, мабуть,
мав він собі мислоньок попередумувати! А
дївчина з русою косою дивилась на його лю-
бими очима карими та, мабуть, одну собі ми-
слоньку мала, одну й думку думала...

Отсе вже й кінець... Отаман Остап бла-
гонолушно повернувсь на сей раз із коза-

чеством і з дівчиною на Україну... Отсе вже й кінець... Чи-ж маємо ще згадувать об тих козаках та Турках, що полягли рубаючись? Чи маємо думати, як там плакала туркиня яка, чи козачка? Чи маємо, може, припустити, що иньший згублений, якби віку свого дожив, то багато де став би у пригоді, де чому може-б навчив багато, де чому, може-б, порадив велико?... Що був він злий чи добрий, хороший чи лихий, живий жив собі, а теперка згублений? Вже усі тії що полягли, вони не устануть — нехай же над ними земля пером!

104. Аверченко, Гуморески.
 105. Барвінок Г., Русалка.
 106—107. Лепкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
 108—1106. Куліш П., Чорна Рада, повість.
 111. Толстой Л., Половений на Кавказі, правд. подія.
 112—113. Бергзон, Ав., Вступ до метафізики.
 114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
 115—120. Барвінський Олександр, Спомини з мого життя, II.
 121—123. Кобилянська О., Земля I, повість.
 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
 127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
 129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й інші оповід.
 130—134. Маковей О., Заліссе, повість.
 135—139. Кониський Ол., У гостях добре, дома ліше, повість.
 141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
 143—1446. Федькович Ю., Оповідання.
 145. Гринюк Лесь, Весняні вечери, новелі.
 146. Леся Українка, Орґія, драматична поема.
 147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
 148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
 150. Кропивницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
 152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
 154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
 157. Федькович Ю., Люба—згуба, повість.
 158. Шніцлер, Артур, Лягтвант Густль, новела.
 159—160. Левицький-Нечуй Ів., Пропаші, повість.
 161. Кобилянська Ольга, Битва, нарис.
 162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
 163. Кобилянська Ольга, Природа, новела.
 164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклад В. Кміцикевич.
 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
 168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
 171. Маркс Карл, Наймана праця й капітал.
 172—173. Мирний Панас, Лихі люди, повість.
 174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
 177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
 180—182. Коцюбинський М., Fata morgana.
 183—184. Костомаров М., Дві руські народности.
 185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
 188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
 190. Коцюбинський М., Лялечка, Поєдинок (оповідання).
 191—192. Коцюбинський М., На віру і инші оповідання.
 193. Коцюбинський М., П'ятизлотник, Помстився, Хо (оповідання).
 194. Коцюбинський М., Дя загалного добра, оповід.
 195—196. Коцюбинський М., Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
 197. Коцюбинський М., По-людському і цінов'яз, оповід.
 198. Коцюбинський М., Дорогою ціною, оповідання.
 199—201. Франс Ан., Злочинство Боннара.
 202—203. Ромен Роллян, Дантон, револ. драма.
 204—205. Дорошенко Дм., Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).
 206—207. Єфремов С., Карпенко-Карий (Літ. хар. укр. письм. VII).

